

"ФІГУРИ" ТА ОБРОЧНІ ХРЕСТИ У ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ПОЛІССЯ*

У статті приділена увага придорожнім та оброчним хрестам на Поліссі. На основі польових етнографічних матеріалів, розглядається їхня роль, функції та значення у духовній культурі жителів означеного регіону, а також пов'язані з ними вірування, легенди, перекази.

Ключові слова: придорожні хрести, "фігури", оброчні хрести, Полісся.

Придорожні хрести, або, як ще їх називають, "фігури" – неодмінний атрибут поліських сіл. Вони досі відіграють важливу роль у духовному житті жителів Полісся. З ними пов'язані численні вірування, легенди, перекази. Та не дивлячись на цей факт, "фігури" на Поліссі ще не стали предметом детального дослідження сучасних етнологів. Придорожні хрести не є суто поліським явищем, але у даній статті основна увага буде приділена саме "фігурам" на Поліссі. Серед статей вітчизняних дослідників нам не траплялися публікації, присвячені дослідженню ролі, значення і функцій "фігур" у світоглядних уявленнях поліщуків, попри досить непогане вивчення поліської культури загалом**. Щоправда, зустрічаються статті у яких увага науковців зосереджена на історичних, мистецьких, архітектурних аспектах при дослідженні кам'яних, глиняних, надмогильних хрестів¹.

Між тим, важливу інформацію про придорожні хрести, в тому числі і на Поліссі, зустрічаємо у публікаціях відомих українських вчених XIX початку XX ст.: Миколи Сумцова², Костя Широцького³, Федора Вовка⁴, Данила Щербаківського⁵. У своїх розвідках, дослідники зосереджують увагу на походження звичаю ставити придорожні хрести, порівнюють цю традицію з побутуванням такого ж явища серед інших народів: болгар, росіян, сербів тощо. Роблять спроби класифікувати "фігури" за мотивами встановлення, проілюструвати деякі функції, пов'язані з ними, присвячують увагу взагалі хресту в народній архітектурі та мистецтві.

Як видно з розвідок вчених, традиція ставити придорожні хрести досить давня. Як колись, так і тепер "фігури" ставили у чітко визначених місцях: полях, дорогах, але найчастіше на перехрестях⁶.

Символіка перехрестя вже не раз привертала увагу етнологів⁷. Відомо, що у народних віруваннях перехрестя сповнене негативної семантики: воно традиційно фігурувало як певна

* Польові матеріали були зібрані автором статті протягом 2003 – 2007 рр. під час історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф МНС України (далі ДНЦЗКСТК).

** Такий стан дослідження Полісся є заслугою передусім ДНЦЗКСТК. Протягом понад 10 років група науковців-етнологів з усієї України збирала польовий матеріал на Поліссі, насамперед на територіях, уражених чорнобильською аварією. Результати експедиції публікувалися у численних наукових статтях, збірниках, монографіях, серед них виокремимо: Древляни: Зб. статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. За ред. С.Павлюка. – Львів, 1996. – 424 с; Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1: Київське Полісся. – Л., 1997. – 358 с.; Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2: Овручина. – Л., 1999; Колодюк І. Народна медицина у традиційній культурі Центрального Полісся (остання чверть XX – початок XXI століття). – К., 2006. – 152 с. Рец.: Бріцина О. Замість післямови: дещо про сучасну джерельну базу та методологію етнографічного студіювання народної медицини // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 22. – С. 158 – 160; Несен І.І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX – XX ст.). – К., 2005. – 280 с.

межа, кордон між "людським" світом і початком потойбічного, міфічного. Перехрестя вважалося осередком постійного перебування "нечистих" істот. Як показують польові матеріали з Полісся, такі вірування досить широко побутують й нині: "вони, ці відьми, виходять уночі чи коли там, час ночі, іменно полуноч, да на роздорожжя, да пускають чари" (запис. автором у с. Повч Лугинського р-ну Житомирської обл.); "Ета сила, як то кажуть нечиста, особливо на свята такіє о, чи десь якіїсь свадьби, чи шо, то вони саме збираються особливо на перехрестях" (запис. автором у с. Єльне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Жителі Полісся, до цих пір вірять, що саме на перехрестях найбільше "підливалися та підкидалися" хвороби: "Хочеш, щоб не було на ньому (дитині. – І.І.) вавочок, нічого, то це, кажуть, несуть на розходній дорозі. Це вилівають ту воду, і це вже до сход сонця. Це помить тре, діти, у Чистий четвер перед Паскою, і це вилляти, і це вже на дитяті не буде ні вавочок, нічого, і на розходніє дорозі. Це якщо шось говорить чи шо, то це на розходній дорозі вилівають..." (запис. автором у с. Бовсуни Лугинського р-ну Житомирської обл.). До речі, це вірування досить давнє: "Щоб изличить лишай чи другу яку болезь, возьми обмий водою болуче мисце й увечери, або вранци перелей тиєю водою вулицю. Хто перший перейде черезь перелите место, той прийме і болезь"⁸.

Варто зазначити, що перехрестя досить часто фігурує і у лікувальних практиках поліщуків при лікуванні низки хвороб – зносок, переляку, підвію тощо⁹. Так, воду, на яку "виговорювали" хворобу, несли на перехрестя і виливали там, повіривши, що хвороба покине хворого, а перейде на того, хто вступить у цю воду¹⁰. Виходячи з таких міркувань, застерігали взагалі нічого з перехрестя не піднімати: "Колись, я знаю, часто красіва така лєнта зв'язана і кинута на дорогу, а не – хусточка зв'язана в узелок і кинута на дорогу. Подимать не треба і розв'язувать. Ото вже воно, хто вже знає, воно зав'язало і все, а ти можеш узять і наступить, і воно перелазить на тебе. І хвороба, і все, шо задумано. Нічого цього не треба підимать. У глупу ноч ідуть на роздорожжя і там шось балакають, вот, і виливають на одлиг і вертаються додому і назад, щоб не оглянувся. А ти на другий день будеш іти, чи на третій, вступила в те месце, і воно пошло на тебе" (запис. автором у с. Морозівка Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки із с. Базар Народицького р-ну Житомирської обл.).

Отже, будучи переконаними у тому, що перехрестя – "недобре", "погане", "зле" місце, жителі Полісся (втім, як і населення інших регіонів України), намагалося його "обеззброїти", нейтралізувати, освоїти цей магічний простір. Для цього на перехрестях і ставили хрести. Саме тому, хрести, як і більшість народних святинь, досить часто знаходяться на кордоні обжитого простору (перехрестях, полях тощо), "на межі світів". Тому тим, хто проходить повз хрести, люди радять: "перехрестіться, щоб Вам була дорога щаслива" (запис. автором у с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Сьогодні ставлять хрести і на місцях, де сталася дорожньо-транспортна пригода або де вони трапляються досить часто, тому за таким місцем закріплювалася "недобра слава". Відповідно, аби нейтралізувати таке місце, ставили хрест: "Їдеш до Костополя, як на Ровно їдеш, од Костополя, там така дорога, сильно багато аварій було – уже стоїть хрест" (запис. автором у с. Єльно Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Деякі хрести є просто пам'ятними об'єктами на місцях аварій, або сприймалися як такі: "це так аби пам'ятник, як в аварію, або машина в аварію, люди вмірають, от памятникі ставлять" (запис. автором у с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Отже, в даному випадку хрести нагадують про загиблих на цьому місці людей, тобто виконують функцію пам'ятних знаків. За розповідями інформаторів, хрести ставили й у тих місцях, де "у войну" загинуло багато людей: "Там, колись мені казали таке, шо там людей побілі в воєнне время і там поставілі хрести" (запис. автором у с. Сновидовичі Рокитнянського р-ну Рівненської обл.).

Хрести ставлять й на місцях, які вважаються святими, бо, за народними переказами, там з'являлися святі, Божа Матір чи Ісус Христос. Так, біля с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. у лісовій смузі стоять три хрести. Про їх походження місцевий житель розповів так: "З давніх-давен існує легенда, що на тому місці відпочивала Діва Марія. І там втворилася криничка. Але я в кого не питав, старожили, то її ніхто не бачив. І на тому місці поставили три хрести. От вони й донині зберігаються" (запис. автором у с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Відомо, що колись хрести ставили й проти такої страшної хвороби, як холера, вірячи, що вони перегородять цій страшній епідемії шлях до села¹¹.

Серед придорожніх хрестів слід виокремити так звані оброчні, на які люди вішали оброки – рушники, тканину, хустки, прагнучи вирішити різні життєві кризові ситуації. Розглянемо цей вид детальніше.

На Поліссі слово "оброк" відоме досить широко. Особа, яка бажає щось змінити у житті або про щось прохає Бога, обіцяє ("обрікається") подарувати щось церкві чи повісити на хрест (принести оброк) рушник, рядно, хустку, якщо бажане збудеться. Оброк могли принести і перед проханням – спершу на хрест вішали принесений дарунок, а вже потім просили бажане. Ситуації, при яких "обрікалися", найчастіше були пов'язані з порушеннями у репродуктивній (хвороби, безпліддя, безшлюбність, негаразди в родині) та господарчій сферах (посуха, злива, неврожаї, мор скотини тощо). Хведір Вовк зазначав, що жінки, на знак подяки за одужання хворої дитини, досить часто вішають на придорожні хрести спеціально для цього зшиті фартушки¹².

Оброки могли нести не тільки до хрестів, а й у церкву: "В мене брат є, то там школа згоріла, ну то вони пошлі туди, а там бомба лежала, ну, там я знаю, що вони робілі? Вирвало повністю литку, там одна костка, вона і тепер така та нога. То вон лежав, а в нас батюшка, то сказали, що оброк, то мати носила такого гарного рушника, настольника хорошого" (запис. автором у с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.); "Ото больне, несе маті там за дітя, ці там сама за себе, от у церков несуть оброки, і ленту, хусти кідають. Батюшка вже молітся в алтарі і просить Бога, батюшка просіт. Оні заказивають вроді за здоров'я, за болящого, заказиваю, там рубель чи два даю ему" (запис. автором у с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Слід зазначити, що така традиція побутує й нині: "Якшо мені Господь допоможе, то я в церкву принесу рушника, чи зараз уже *ковріка принісуть*. А раніше стрічку повісив, стрічку, хусточку (на хрест. – І.І.). Фартушки такі шили і вищивали. О, бачте, скільки ленточок" (запис. автором у с. Переходничі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Термін "обрікатися" може означати обіцянку, яку дає людина перед Богом: "Я обрікалася перед Богом, перед церквою, що як до мене хто буде оброщатися (полікувати. – І.І.), я ні в кого нічого (грошей та подарунків. – І.І.) брать не буду" (запис. автором у с. Липники Лугинського р-ну Житомирської обл.).

Цікаво, що людина, яка "обрікалася", не мала права порушити свою обіцянку, бо в зворотному випадку на неї чекала неминуча кара: "Одна в Стещині (село в Київській обл. – І.І.) не родила дітей. А потом вона обркнулась, каже: "Як будуть уже в мене діти, до я буду водит і водит і водит", скоко вже вона буде їх. Так вона привела четверо, а п'яте пошла аборт зробила, да зробився живот як діжка, да й померла. Тому шо вона унічтожила плод. І вмерла. І всьо. Вона не виполніла Божого наказу"¹³ (запис. А.С.Шкарбаном у с. Середівка Згурівського р-ну Київської обл.).

Повертаючись до предметних оброків, слід зазначити, що вони були насамперед певними модераторами, які "встановлювали контакт" з "тим" світом, доносили до нього інформацію про нещастя, а також прохання позбавити від нього.

Найчастіше оброками виступали гроші, одяг, їжа; щоправда, головними оброчними "дарами" були рушники й полотно.

Символіка полотна та виробів з нього неодноразово привертала увагу етнологів¹⁴. Всі вони одноставно наголошують на тому, що тканина, попри її практичне призначення, досить часто виконувала сакральні функції. Її широко використовували у всіх обрядах життєвого циклу, календарних святах, магічних практиках та при зупиненні оказіональних ситуацій. Така важливість полотна та виробів з нього, насамперед рушників, пов'язана із самим процесом виготовлення тканини, послідовної трансформації природного явища (рослини) у явище культури (полотно). Тканина виконувала функцію інформаційного каналу, який забезпечував зв'язок між "цим" і "тим" світами, виступав свого роду медіатором. Це, у даному випадку, якраз і простежується в ритуальному зав'язуванні хреста рушником і, можливо, саме зав'язування рушника символізувало кінець ритуальної комунікації¹⁵. Однак звернемо увагу на інше – зав'язаний навколо хреста рушник, що ніби оперізує його. Відомо, що пояс у народній культурі крім практичного значення виконував ще й магічну функцію оберега, замикаючи, обмежуючи

певний простір¹⁶. Причому замикати могли як небезпечний, так і святий простір. У цьому разі можна простежити зв'язок оброку (рушника) з людиною, яка її принесла і якій він належав. У народній традиції відома ідея про можливість впливати на людину через її речі, що використовувалося в народній медицині, шкідливій та любовній магії тощо. В даному випадку можливий зворотній зв'язок, а саме: залишаючи "свою" річ на хресті, який стабільно виступав як оберіг від нечисті та впливу злих сил, людина у такий спосіб ніби підпадала під його покров та символічно оперізувалася ним.

Засобом комунікації з "тим" світом досить часто слугували й гроші, які в народних уявленнях наділялися особливими, магічними властивостями. Гроші могли виступати як своєрідний посередник між світами, плата "тому" світу за певну послугу¹⁷. Між тим гроші в народних уявленнях осмислювалися як зло, адже у традиційній культурі досить добре відома негативна символіка "багатства" та "кладу"¹⁸.

Щодо одягу, то він не просто прикривав та обігривав тіло, а й символізував його, був його заміником¹⁹. Тому будь-які маніпуляції з одягом, особливо натільним, були рівнозначні маніпуляціям із тілом людини, якій цей одяг належить.

Слід звернути увагу на ще одну важливу деталь: принесені оброки вважалися недоторканими. Це пов'язано з уявленнями про те, що вони належать "тому" світу, і люди з "цього" не можуть їх забирати. Виняток становили лише жебраки, старці, які, за уявленнями певною мірою перебували на межі світів²⁰.

Таким чином, оброки – це один із народних способів комунікації з божественним. Звідси випливає цікаве питання: релігійним чи магічним явищем слід вважати оброк? Думки вчених із цього питання розходяться. Одні вважають, що в основі релігійних обрядів і молитовних звернень лежать магічні дії²¹, інші відносять їх до суто релігійної сфери²². Найбільш обґрунтовано в цьому питанні нам видається думка петербурзького дослідника О.Панченка, який вважає, що в *народних уявленнях* (виділено мною. – І.І.) оброки належать до релігійної сфери і тим самим вони протиставлені "нечистій" магії²³, адже не можна не погодитися з тим, що місцеві святині у певні періоди, коли діючих храмів було обмаль (зокрема, в післявоєнні роки), практично заміняли сільські храми.

Слід зазначити, що крім ушанування хреста існувала і практика його осквернення. Традиційно хрест оскверняли при проведенні чаклунських практик, контактах із "нечистю", шкідницькою магією тощо²⁴. Так, за народними віруваннями, жінка, яка хотіла стати відьмою, серед іншого повинна була вчинити наругу над хрестом, чи іконою та хлібом²⁵. Для того щоб зняти зірку з неба (у ці можливості відьми в народі вірили беззаперечно), відьма повинна була залізи на хрест догори ногами: "Ведьм чаще всего можна видеть на перекрестных дорогах, около крестов, куда они собираются для снятия звезд с неба, влезая для этого на крест вверх ногами"²⁶. Загалом, за народними віруваннями, "чорти, а особливо відьми, часто збираються біля хрестів та роблять людям та самим хрестам шкоду"²⁷.

Цікава інформація про осквернення хреста з магічною метою міститься у публікації Ів.Беньковського в "Київській старовині", який відтворив розповідь, записану на Волині (для зручності наводимо у сучасній транскрипції): "То кажуть, що як мисливий хоче, щоб добре бити дичину і завше вона йому попадалася, – треба, щоб він на саме Благовіщення, до схода сонця, вистрілив в фігуру. Це робилося в нашом селі чотири роки назад: саме на Благовіщення пішла по селі між людьми мова, що хтось бачив, як наших сельських два мисливих стріляли до схода сонця в фігуру. Але ж тій мові і вірили, і не вірили. Але ж того самого року, в коротком часі у їдного мисливця вночі від грому загорілась хата; він з жінкою і дітьми ледве вспіли вискочить в їдних сорочках, а мати його так і згоріла в хаті; а другого мисливця скоро після того задушила парова машина, що хліб молотять. Тоді вже всі повірили і заговорили, як в бубни забили – що то Бог їх покарав за те, що на Благовіщення стріляли в фігуру"²⁸.

Сюжет осквернення хреста та загалом християнських святинь, а також покарання за це блюзнірів поширений і в сучасних переказах – безумовно, не тільки на Поліссі, а й по всій Україні. Щоправда, до традиційних переказів додаються сучасні сюжети про те, як глумилися над святинями за часів радянської влади, що було пов'язано з антирелігійною пропагандою. У всіх розповідях про блюзнірство ключовим моментом є кара, яка неодмінно падає на того, хто його вчинив. У переказах про відьом та чарівників зазвичай ідеться про їх тяжку

смерть. Нагла смерть знаходила й атеїстів, які глумилися над святинями. Люди вважають, що одного професора та його сина було покарано за те, що вони з допомогою авто зірвали хрест, який стояв біля церкви у колишній гімназії василіян, що в Ужгороді. Син, упавши з велосипеда, переламав стегно, внаслідок чого розвинулася гангрена і лікарі були змушені ампутувати ногу; проте хлопця не вдалося врятувати – він помер, як і професор, від інфаркту. Інший руйнівник хреста – тракторист села Добрянське Тячівського р-ну теж був покараний наглою смертю: проїжджаючи на мотоциклі серед яблунь, він не помітив натягнутого між ними дроту для сушіння білизни і перерізав ним собі горло²⁹. Схожі розповіді про кару за осквернення християнських святинь ми неодноразово чули й на Поліссі.

Отже, підводячи підсумки, зазначимо, що придорожні хрести ("фігури") відігравали й відіграють важливу роль у духовній культурі українців Полісся. Придорожні хрести виконують низку функцій – захисну, магичну, пам'ятну, водночас нейтралізують негативний вплив та освячують найбільш небезпечні місця й ділянки. Вони в народних уявленнях блокували потойбічні сили і ставали об'єктами поклоніння та вшанування водночас. Серед "фігур" виокремлюються так звані оброчні хрести, спрямовані на встановлення контакту (у разі виникнення різних складних ситуацій, особистих або суспільних проблем) із сакральним світом через речі, які вішаються або залишаються біля хреста. Насамкінець вважаємо за потрібне наголосити, що дана стаття є попередньою розвідкою. Наведені у ній міркування є, власне, поточними спостереженнями, що можуть передувати окремому спеціальному та більш детальному дослідженню.

¹ Хрест в українському мистецтві. – Львів, 1996. – 28с.; Сапожников І.В. Кам'яні хрести Степової України (XVIII – перша половина XIX ст.). – Одеса, 1997. – 192с; Юсов С. Нарочиті кам'яні хрести (до проблеми типологічних груп в українській хрестології) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць (за ред. В.Борисенко). – К., 1999. – С. 151 – 153; Кузенко П.Я. Народні кам'яні надмогильні хрести Українських Карпат середини XVIII – першої половини XX століття (історія, типологія, художні особливості): Автореф. дис... канд. мистецтвознавства. – К., 2005. – 20 с; Івашків Г. Функція, типологія та художні особливості глиняних хрестів в Україні // Народознавчі зошити. – Львів 2008. – № 1 – 2. – С. 95 – 106; Малина В. Кам'яні хрести в Україні. XVIII – XX ст.: онтологія, типологія, символіка, функція. – Миколаїв, 2009. – 864 с.

² Сумцов Н. Культурные переживания: Полевые кресты, или фигуры // Киевская Старина. – 1890. – Т. XXX. – С. 64 – 68.

³ Широцький К. Надгробні хрести в Україні. – К., 1909. – 7 с.

⁴ Волков Ф. Старинные деревянные церкви на Волыни. Кресты. // Материалы по этнографии России. – Т. 1. – СПб., 1910. – С. 36 – 38.

⁵ Щербаківський Д. Українське мистецтво. Буковинські та Галицькі дерев'яні церкви, надгробні та придорожні хрести, фігури і каплиці. – Київ-Прага, 1926. – 62 с.

⁶ Сумцов Н. Культурные переживания: Полевые кресты, или фигуры. – С. 64; Начало обычая водружать кресты на полях и дорогах // Киев. Епарх. Ведомости. – 1865. – № 2. – С. 473; Попов П. Сооружение деревянных крестов в Юго-Западной России при дорогах // Руководство для сельских пастырей. – 1863. – Т. 1, № 17. – С. 561 – 671; Предания о крестах подле с. Брикова (Острожского уезда) // Киев. старина. – 1891. – Т. 8. – С. 316–317.

⁷ Плотникова А. А. Перекресток и распутье в народной культуре Полесья // Живая старина. – 2002. – № 4. – С. 4 – 6; Виноградова Л.Н. Граница как пространственная категория в народной культуре // Культура и пространство. Славянский мир. – М., 2004. – С. 20 – 21.

⁸ Гринченко Б. Д. Из уст народа: Малороссийские рассказы, сказки и проч. – Чернигов, 1901. – С. 46.

⁹ Там само. – С. 65 – 87.

¹⁰ Детальніше див.: Колодюк І. Народна медицина у традиційній культурі Центрального Полісся. – С. 65 – 87.

¹¹ Волков Ф. Вказ. праця. – С. 38.

¹² Там само – С. 37.

¹³ Детальніше про народні уявлення про "витравлювання" плоду див.: Колодюк І. Традиційні уявлення українців про Божу кару за гріх "витравлювання плоду" // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 22. – С. 34 – 40.

¹⁴ Зеленин Д. К. "Обыденные" полотенца и обыденные храмы // Избр. труды: ст. по духовной культуре. –

М., 1995. – С. 193 – 213; Боряк О. Тацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX – початок XX ст.) – К., 1997.; Китова С. Полотняний літопис України (орнамент середньодніпряньських рушників в етнокультурному просторі України). – Черкаси, 1999; Лупій Т. Обрядовий рушник і міфологічна картина світу // Нар. творчість та етнографія. – 2000. – № 5 – 6. – С. 104 – 107; Никорак О. Традиційні тканини у звичаях і обрядах українців // Вісн. Львів. ун-ту. – 2003. – Вип. 38. – С. 549 – 556. – (Сер. "Історична").

¹⁵ Лысенко О., Комарова С. Ткань. Ритуал. Человек. Традиции ткачества славян Восточной Европы. – СПб., 1992. – С. 20.

¹⁶ Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 109 – 111.

¹⁷ Богданов К. А. Деньги в фольклоре. – СПб., 1995. – С. 63 – 81.

¹⁸ О.Р.К-й. Из народных рассказов о кладе // Київ. старовина. – 1884. – Т. 10, № 11. – С. 545 – 550; П.И. Народные рассказы о кладах (Материалы для характеристики мировоззрения крестьян населения Купян. уезда) // Харьк. сб.: Лит.-науч. прил. к "Харьк. календарю" на 1890 г. – Харьков, 1890. – Вып. 4. – С. 1 – 48; Гринченко Б. Из уст народа: Малороссийские рассказы, сказки и проч. – Чернигов, 1901. – С. 178 – 188.

¹⁹ Маєрчик М. Одяг як символічне тіло (на матеріалах української традиційної культури) // Тіло в текстах культур. – К., 2003. – С. 69 – 82.

²⁰ Детальніше про старцівство див.: Кушпет В. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.) – К., 2007. – 592 с.

²¹ Токарев С.А. Ранние формы религии. – М., 1990. – С. 405.

²² Дурасов Г.П. Каргопольское "заветное" шитье // Сов. этнография. – 1977. – № 1.

²³ Панченко А.А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. – СПб., 1998. – С. 101. Рец.: Гримич М. Народне православ'я у трактуванні Олександра Панченка // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 23. – С. 160 – 164.

²⁴ Краснокутский С.А. Народные поверья в Малороссии со слов сельской бабки // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1880. – № 26. – С. 37 – 38.

²⁵ Иванов П.В. Народные рассказы о ведьмах и упырях // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 442.

²⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования в 7 томах, собранные П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 1. – С. 198.

²⁷ Сумцов Н. Вказ. праця. – С. 65.

²⁸ Беньковский Ив. Стрелянье в кресты (Из народных суеверий) // Киев, старина. – 1902. – Т. 127, кн. 3. – С. 161 – 162.

²⁹ Чорі Ю. Все од Бога: Зб. легенд, переказів та оповідей про монастирі, церкви, каплиці, хрести, дзвони, віру, молитву, душу, Бога в Трійці Святих, Діву Марію, ангелів, апостолів святих, церковнослужителів та їх чудодійність, а також про хворобу й земну людську смерть. – Ужгород, 2005. – С. 49 – 50.

Статья посвящена исследованию придорожных и обетных крестов на Полесье. На основании полевых этнографических материалов, рассматривается их роль, функции, значение в духовной культуре украинцев Полесья, а также связанные с ними верования, легенды, предания.

Ключевые слова: придорожные кресты, "фигуры", обетные кресты, Полесье.

The article deals with roadside and obrok crosses in Polissya. Based on the field ethnographic materials, considered the role, function and meaning of them as well as related beliefs, legends, heritage.

Key words: Roadside crosses, obrok crosses, "figury", Polissia.